

04 NOV 2000

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԻ

ԿԵԱՆՔԸ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ

Ն. Վ. Յ.

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1939

ՏՊԱՐԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

281.64
U-97

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻՆԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ՃԵՂԵԿ ԵՑԻ. 69

Ս-97

Ժ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻ
ԿԵԱՆՔԸ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ

Ն. Վ. Յ.

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1939

ՏՊԱՐԱՆ ԴՊՐՍՎԱՆՈՒՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻՆԿԻՈՑ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻՐԱՆԱՆ

ՁԵՆՈՅՑ

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Վերապամութի օրը՝
Կիլիկիոյ Հայոց Կաթողիկոսարանի մէջ, Ան-
քիլիաս, Ուխտի Օր հռչակուած է Վեհ. Տ. Տ.
Սահակ Բ. Ս. Հայրապետի կողմէ 1931ին:

Ամեն տարի այդ օրը Սիւրբիոյ եւ Լիբանա-
նի, մանաւանդ Պէյրութի եւ շրջակայից, Հայ
Ժողովուրդին խումբ բազմութեամբ Անքիլիաս
դիմելը ապացոյց մըն է թէ ո՛րքան պայծառ կը
վառի Հայց. Ս. Եկեղեցւոյ զաւակներուն հոգ-
ւոյն խորը՝ Լուսոյ կանքէղը զոր բարձրացուց
բազմերախ Հայրն մեր Հայաստան աշխարհին
մէջ:

Ուխտի Օրուան առթիւ, այս լուսաւոր կեան-
քը հաւատարմութեամբ ծանօթ պահելու համար,
Կրդկն. Ընդհ. Փոխանորդ Գեղ. Տ. Պետրոս Ս. Արք
եպիսկոպոսի հրամանով՝ Հոգ. Տ. Ներսէս
Վրդ. Յարութիւնեան այլեւայլ աղբիւրներէ,
պարզ՝ ժողովրդական ոնով եւ առանց ուսում-
նասիրութեան մը ձեւով ծանրաբեռնելու զայն,
քաղած է Սրբոյն վարքը, զոր կը հրատարակենք
ներկայ գրոյկով, «Կրօնական Մասնադարան»ի
շարքին մէջ:

Այս պատմութիւնը բարոյական տկուկու-
թեան, հոգեկան յաղթանակի եւ հայրենասիրա-

8707-81

կան ծառայութեան հիանալի դասեր ունի. քե
ի՛նչպէս Գրիգոր եւ Տրդատ, երկուքն ալ իրարու
թշնամացած ընտանիքներու մնացորդներ, քեեւ
օտար ապաստաններու մէջ դաստիարակուած,
բայց՝ հայրենի սիրով վառուած՝ կուգան կը
գործակցին եւ ի վերջոյ Քրիստոնեական լուսոյն,
որ բռնկած էր Ս. Առաքեալներու փառօրոշու
թեամբ, տարածիչն ու հաստատիչը կ'ըլլան:

Այս պատճառով ալ՝ բոլոր ժամանակներու
համար հրահանգիչ է ան, եւ կ'արժէ որ Հայ Ե-
կեղեցւոյ զաւակներ սերտեն զայն:

Ե.

ԼՈՒՍՈՒՈՐՁԻ ԿԱՆՔԵՂԸ

Երկնի անքիւ աստղերէն՝ մերն է միայն անիկա...
Ամէն գիշեր, վերը հո՛ն, Արագածի գրլիւն վրայ
Ան կը շողայ առանձին, այնքան անջատ միւսներէն՝
Որ ուրիշ ձեռք մը կարծես՝ զանի վառեց գաղտնորէն...

Կարծես քէ ան հոն կախուած է մեզ համար, յաւիտեան.
Ան կանքեղն է՝ լոյս առած Լուսաւորչէն Հայութեան,
Անկէ լրցուած, անոր ջինջ արտառուէն՝ իւրի տեղ,
Պրկալացոյ փայտաշէմբ, պլպլալի՛ք միշտ կանքեղ...

Այնպէ՛ս հաւատաց ու այնպէս դեռ կը հաւատայ հայ Հոգին՝
Որ միշտ դարձաւ, նայեցաւ ու յառեցաւ անձկագին
Առտուն՝ ձիւնոտ Մասիսին, ու գիշերներն ալ՝ անո՛ր...:

Այդպէս եւ է՛ս, ո՛վ մեծ Սուրբ, հաւատարմարժ կանքեղիդ
Զգացի որ հոգւոյս մէջ կը ծագէր տո՛ղր վրճիս,
Որ կը մեծնա՛ր, կը մեծնա՛ր, մինչեւ կ'ըլլար այդ մը նոր...:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻԶ

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԿԵԱՆՔԸ

ԾՆՈՒՆԴ ԵՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒՅԻՆ

ՍՈՒՐԷՆ-ԳՐԻԳՈՐԻ

Պարթեւական հարստութիւնը ամբողջ հինգ դար, մինչեւ Արշակ Մեծ, իր զօրաւոր ազդեցութիւնը ունեցաւ թէ Պարսկաստանի և թէ Հայաստանի մէջ: Սակայն երրորդ դարու առաջին կիսուն Պարթեւներու դէմ խմորուիլ կը սկսի շարք մը ներքին ապստամբութեանց, որոնք կը փութացնեն իրենց անկումը:

Այս շրջանին Պարթեւական հարստութիւնը կը կորսնցնէ իր երբեմնի վեհութիւնը: Ներքին երկպառակութիւններ ծայր կուտան: Խաղաղութիւնը կը խռովի: Պարսիկ նախարարներ թշնամական ծրագիրներ կը մշակեն: Տապալել կ'ուզեն Արտաւանը և վերջ դնել Պարթեւական հարստութեան, ու վերականգնել Աքեմենեանց հարստութիւնը:

Պարսից արքան էր Արտաւան Դ. (209-229) որ ազգականն էր Հայոց թագաւոր Խոսրով Բ.ի:

Աքեմենեանց մնացորդներէն Արտաշէր Սասանեան, Ստահր գաւառէն նախարար մը, իր փողմը կը շահի Պարսիկ զինուորներուն մեծա-

մասնութիւնը և 225ի ապստամբութեան մէջ կը յաջողի սպաննել Արտաւանը և գրաւել իր հայրենի գահը:

Արտաշիր կը ջնջէ, Պարսկաստանի մէջ, Պարթեական հարստութիւնը և կը ծրագրէ արշաւել Հայաստան վերջ դնելու, հոն ալ, Արշակունի Պարթեաներու:

Պարսկաստանի մէջ գործուող դէպքեր չը վրիպեցան Խոսրովի ուշադրութենէն: Քանից որ յարձակում գործեց Պարսից վրայ և ցոյց տուաւ իր ուժն ու քաջութիւնը:

Սակայն տասնվեց երկար տարիներ յաղթանակը անորոշ մնաց:

Արտաշիր փորձեց դաւադրական միջոցներով սպաննել Վիսորով: Իր որդին Շապուհ Ա. (242-272) գործադրեց իր հօր դաւադիր ծրագիրը:

Անակ Պարթեա, Խոսրով թագաւորի ուղգականը, խոստացաւ դաւադրութեամբ սպաննել Վիսորով: Իր հետ առնելով իր եղբայրը (անունը անծանօթ) և ընտանիքը փութաց Խոսրովի մօտ, պատրուակելով թէ իր և Շապուհի միջեւ գժտութիւն մը ծագած էր որուն համար ինք խոյս տուած էր Պարսկաստանէն: Խոսրով Ուտէացւոց Խաղխաղ քաղաքին մէջ, ուր կը գտնուէր, սիրով ընդունեց զինքն իրբեւ հալածեալ ազգական:

Անակ յարմար առիթի մը սպասեց իր դաւադրութիւնը գործադրելու համար:

Օր մը Խոսրով, իր սովորութեան համաձայն, որսի կ'ելլէ: Իրեն կ'ընկերանայ նաեւ Անակ իր եղբօր հետ: Թագաւորը առանձին գտնուած պահու մը Անակ կը մերկացնէ իր սուրը և Խոսրովի սիրտը կը խրէ: Խոսրով, վիրաւոր, գետին կը տապալի: Դաւաճաններ խոյս կուտան: Օգնութեան ազադակներ կը լսուին: Պահակագունդը կը մօտենայ, կը տեսնէ թագաւորը արեան ճապաղիքներու մէջ. կը հասկնայ գործուած դաւադրութիւնը: Դաւաճաններ կը հետապնդուին: Ասոնք թշնամիին ձեռքը չիչնալու համար Տափերական կամուրջին մօտ կը նետուին Երասխի դարիւ գարիւ հոնող ալիքներու մէջ:

Խոսրով մահամերձի իր տկար ձայնով կը հրամայէ սուրէ անցնել Անակի մամուղը գերգաստանը:

Հրամանը կը կատարուի: Միայն երկու փոքրիկներ իրենց ստնտուին՝ Սոփիայի միջոցաւ Կեսարիա կը փախցուին: Անոնցմէ կըրտսերագոյնն էր Սուրէն որ հոն մկրտուելով կը կոչուի Գրիգոր:

Խոսրովի սպանումէն վերջ, Շապուհ Հայաստան կ'արշաւէ ընաջնջելու Արշակունեաց հարստութիւնը: Այս կոտորածէն ալ երկու փոքրիկներ կ'ազատին: Տրդատ, Խոսրովի որդին, Արտաւազդ Մանդակունիի ձեռքով, իսկ Խոսրովի դուստ՝ Օտա Սմատունիի իշխանին միջոցաւ:

Տրդատ Հոովմ կը տարուի ուր կը դաստիարակուի և Լիկիանոս զօրավարէ կը ստանայ զինուորական կրթութիւն:

Ընտանեկան աւանդութիւն մը Գրիգորի ծնունդը Արտաշ գաւառի մէջ կը դնէ:

Անակ իր գաւաղրական ծրագիրը գործադրելու համար երբ Հայաստան կուգայ, կը գիշերէ յԱրտաշ, Թաղէոս Առաքեալի դամբանին մօտ՝ ուր Ոգուհի կը ծնի զԳրիգոր: Գրիգորի ծննդեան հաւանական թուականը կը կարծուի լինել 239:

Գրիգոր Կեսարիոյ մէջ, Որդիներէսի հետեւող, Փիրմիլիանոս Եպիսկոպոսի շունչին տակ կը ստանայ իր դաստիարակութիւնը: Բնականէն օժտուած լինելով արտակարգ ուշիմութեամբ, շուտով մեծ հմտութեան կը տիրանայ: Առաւելաբար իր կրթութիւնը կրօնական եղաւ, թէեւ իրեն անծանօթ չմնացին նաեւ արտաքին գիտութիւններ: Կարճ ժամանակի մը մէջ սորվեցաւ հելլէն և հայ լեզուները: Աստուածաշունչը, որ իր ուսումնասիրութեանց գլխաւոր առարկան դարձաւ, գրեթէ զոց զիտէր բառ առ բառ: Օրէ օր իր հասակին հետ կը զարգանար իր մէջ ծառայութեան և նուիրումի գիտակցութիւնը: Սորվեցաւ իր գերդաստանին պատմութիւնը մանրամասնօրէն: Մտածեց քաւել ոճիրը զոր գործած էր իր հայրը Անակ:

Գրիգոր 361ին 22 տարեկան հասակին մէջ

ամուսնացաւ Դաւիթ անունով քրիստոնեայ անձի մը Մարիամ անունով աղջկան հետ, որ ըստ ոմանց քոյրն էր Փիլաքթովիոյ (Սերաստիա) Եպիսկոպոս Աթանաղինէի: Գրիգոր ունեցաւ երկու զաւակներ, Արիստակէս և Վըրթանէս, որոնք յետոյ կաթողիկոսակացան:

Սակայն Գրիգորի ամուսնական կեանքը երկար չտեւեց: Ներքին ձայն մը կը ստիպէր զինք հեռանալ ամուսնական կեանքէն: Գրիգոր և Մարիամ փոխադարձ հաւանութեամբ բաժնուեցան իրարմէ: Մարիամ կուսանաց վանք մը առանձնացաւ, ուր սրբակեաց կեանքով մը առ Աստուած փոխեցաւ: Արիստակէս յանձնուեցաւ Նիկիոմաքոս միայնակեացի խնամքին, որուն քով ստացաւ լաւագոյն կրթութիւն մը: Իսկ Վըրթանէս ամուսնացաւ:

Կեսարիոյ մէջ, մեծ անձնաւորութեանց խնամքին տակ, Գրիգոր ունեցաւ մեծ յարացոյց մը որուն պէտք էր հետեւիլ: Կարելի էր փոխել 22 տարիներէ ի վեր իր մէջ շինուած կրօնական մարդու նկարագիրը: Միւս կողմէ իր խիղճը կը տրորուէր իր հօր գործած ոճիրով, որ ամէն վաղրկեան, ուրուականի մը պէս, իր աչքերուն առջեւէն կ'անցնէր:

Գրիգոր իր ուսման ընթացքը աւարտելով, Խորենացիի բառերով, Հայաստան կու գայ «զհայրենեացն հատուցանել զպարտիս» այսինքն քաւելու իր հօր գործած ոճիրը:

ՏՐԴԱՏ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Տրդատ իր Հօր սպանման ատեն հաղիւ ձրկու տարեկան Հռովմ կը տարուի: Հօն կը ստանայ զինուորական կրթութիւն: Երիտաւարդութիւնը կ'անցնէ Հռովմէական բանակին մէջ և իր բազմաթիւ քաջագործութիւններով ամէնուն ուշադրութիւնը իր վրայ կը դարձնէ:

Կիւրճիստանի թագաւոր Հըրճէ տեսնելով որ Յունական բանակը ամէն ատեն իր երկրի վրայ կ'արշաւէր և բազմաթիւ զինուորներ կը փճացնէր, կ'առաջարկէ Դիոկղետիանոսի իր դէմ ելլել և մենամարտիլ, յաղթութեան պարագային ամբողջ իր երկիրը և ժողովուրդը իր իշխանութեան պիտի ենթարկուէր, իսկ հակառակ պարագային Դիոկղետիանոսի երկիրը Հըրճէի պիտի պատկանէր:

Դիոկղետիանոս կ'ընդունի առաջարկը: Երկրի ամէն զօրապետներու կը հրամայէ իրեն ներկայանալ: Լիկիանոս անուանի զօրավարն ալ իր հետ կ'առնէ Տրդատը և ճամբայ կ'ելլէ բազմաթիւ զօրքով: Երեկոյեան կը մօտենան մայրաքաղաքին: Դուռները փակ կը գտնեն, որովհետեւ գիշեր էր: Զինուորներուն ձիերը անօթի էին: Պէտք էր կերակուր հայթայթել: Իրենցմէ քիչ մը հեռուն բերդ մը կը նշմարեն: Այն ոք կը համարձակի ներս մտնել և կենդա-

նիններուն ուտելիք ճարել: Տրդատ անվերաբէն կը մագլցի բերդին երկայնքն ի վեր, ներս կը մտնէ, և կը սկսի ահագին բարձրութենէ մը վար նետել յարդի հսկայ դէղեր, որոնց հետ երբեմն դուրս կը նետէր նաեւ էշեր և բերդին պահապաններէն շատեր: Լոյսը կը բացուի և զինուորներ քաղաք կը մտնեն: Լիկիանոս կը ներկայանայ թագաւորին: Դիոկղետիանոս, կը պատմէ իր և Հըրճէի միջեւ տեղի ունեցող դէպքը: Լիկիանոս խօսիլ կը սկսի և կ'ըսէ. «Տէր, երբեք թող չխռովի սիրտդ, որովհետեւ հոս Հայոց թագաւորական տոհմէն մէկը կայ Տրդատ անունով, քաջ մը որ կրնայ դէմ դնել Հըրճէի և յաղթել զայն»։ և կը սկսի պատմել նախընթաց օրուան դէպքը: Դիոկղետիանոս կ'ուրախանայ և կը հրամայէ պատրաստութիւններ տեսնել: Յաջորդ օրը ծիրանիներ կը հագցնեն Տրդատի, և թագաւորական նշանը կուրծքին կը կախն: Իբրեւ Դիոկղետիանոս, Տրդատ իր բանակը կ'առնէ և դէմ կ'ելլէ թշնամիին: Եւ երբ Տրդատ և Հըրճէ դէմ յանդիման կու գան, Տրդատ իր արի ձայնով կու տայ յարձակման նշանը, քանի մը վայրկեան և արդէն Հըրճէ կը բերուի Դիոկղետիանոսի առջեւ:

Դիոկղետիանոս տեսնելով Տրդատի քաջութիւնը, մեծ պարգեւներ կու տայ իրեն և թագաւոր ընելով Հայաստան կը ղրկէ:

Խոսրովի սպանումէն վերջ Հայաստան

կռուախնձոր կը դառնայ Պարսից և Հռովմայեցւոց միջեւ: Վերջապէս 274ին Հայաստան կ'անցնի Հռովմայեցւոց հովանիին տակ:

Աւրելիոս որ տեղեկացած էր Տրդատի քաջագործութեանց, Հայաստան կը ղրկէ զայն ժառանգելու իր հօրենական գահը: Առաջին առիթով բախում կ'ունենայ Պարսից հետ և կը յաղթուի, կը ստիպուի Հռովմ ապաստանիլ:

Տասներեք տարիներ վերջ Դիոկղետիանոս (284-305) կը յաջողի վերջապէս յաղթել Պարսիկները: Տրդատ 287ին մեծ բանակով Հայաստան կը մտնէ և տէր կը դառնայ Հայոց աշխարհին:

Այս շրջանին է որ Տրդատ և Գրիգոր միասին կը գտնենք: Ազաթանգեղոսի վկայութեամբ, Տրդատի առաջին թագաւորութեան ատեն իսկ Գրիգոր կը գտնուէր Հայաստան և արքունիքին մէջ գրագիր էր: Տրդատի հետ կը հեռանայ Հայաստանէն և ապա 287ին վերջնապէս կը վերադառնայ:

Գրիգոր իր արտակարգ կարողութեամբ կը դառնայ թագաւորին սիրելին: Երկար ատեն ծածուկ կը պահէ իր ինքնութիւնը:

Գրիգոր և Տրդատ թէեւ գործակիցներ էին քաղաքական մարզին մէջ, բայց հակապատկեր մը կը ներկայացնէին կրօնական հայեցակէտով: Տրդատ, Հռովմի մէջ, սնած և մեծցած էր հեթանոս դաստիարակութեամբ: Հայաստանի մէջ կը փափաքէր տեսնել պաշտա-

մունքը հայրենի աստուածներու: Թշնամանքով միայն կը ղիտէր Քրիստոնէութեան յարողները:

Գրիգոր, ընդհակառակն, Կեսարիոյ մէջ ստացած էր Քրիստոնէական առողջ կրթութիւն մը:

Հակառակութիւնը բնականապէս ծայր տուաւ: Լոյսի և խաւարի երկու հսկայներ կայացուցիչներ բազմաթիւ բախումներ ունեցան: Սակայն խաւարը, ստիպուած տեղի տուաւ և լոյսը տարածուիլ սկսաւ Հայաստանի ամէնէն մթին անկիւններն իսկ:

Կ-7018

ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԶԻ ԶԱՄԲԱՆ ԿԸ ԲԱՐՁՐԱՆԱՅ

ԶՍՐԶՍՐՍՆՔՆԵՐ

Տրդատ 287 թուականին իբրեւ պսակեալ թագաւոր կը մտնէ Հայաստան: Եկեղեաց գաւառին Երիզա աւանը կանգ կ'առնեն գոհաբանական պաշտամունքներ կատարելու Հայոց մօր Անահիտի մեհեանին: Գոհաբանական ազօթքէն վերջ, Գայլ գետին եզերքը հացկերոյթի կը նստին: Ներկայ էր նաեւ Գրիգոր: Գինիի բաժակներ կը պարպուին: Ուրախութեան և երգի ձայներ աղմուկով կը լեցնեն իրենց շուրջը: Գլուխները տաքնալ կը սկսին: Տրդատ կը գլինովնայ: Վիճաբանութիւններ ծայր կուտան ընդ մէջ Գրիգորի և Տրդատի: Տրդատ կը հրամայէ Գրիգորի մասնակցիլ աբարողութեանց: Գրիգոր կը մերժէ: Տրդատ կը զայրանայ և կը հրամայէ Գրիգորի թաւոստեր և պսակներ բոլորել Անահիտի մեհեանին շուրջ: Գրիգոր կրկին կը մերժէ:

Տրդատ բորբոքեալ կը խօսի. «Օտարական մըն էիր, եկար յարեցար մեզի, բայց հիմա ի՞նչպէս կը յանդգնիս պաշտել այն Աստուածը՝ զոր ես չեմ պաշտեր: Երկար տարիներէ ի վեր կը ճանչնամ զքեզ և դուն քու բոլոր գօրութիւնովդ միամտօրէն ծառայեցիր ինծի: Ես գոհ էի քու աշխատանքէդ: Արգ, հիմա, ինչո՞ւ կամքս չես կատարեր»:

Գրիգոր կը պատասխանէ. «Աստուծոյ հրամայուած է որ ծառաները հնազանդ լինին իրենց մարմնաւոր տէրերուն: Դուն կը վկայես արդէն թէ ես իմ ամբողջ գօրութիւնովս ծառայեցի քեզ, բայց Աստուծոյ պատիւն ու պաշտօնը ոչ ոքի պէտք է տալ. վասն զի Ան է միակ Արարիչը երկնքի և երկրի: Զայն միայն պէտք է պաշտել և Անոր կամքը կատարել»:

Տրդատ կը մոլեգնի և կ'ըսէ. «Գիտցիր որ քու աշխատանքներդ ոչինչ են ինձ համար: Գեզի կը սպասէ կեանքի տեղ նեղութիւն, պատիւի տեղ բանտ և կապանք, և նոյն խկմահ, եթէ յանձն չառնես պաշտօն մատուցանել զիքերուն, մանաւանդ Անահիտ մեծ Տիկնոջ որ մեր ազգին փառքն ու ապրեցնողն է և բոլոր թագաւորներու կողմէ յարգուած»:

Գրիգոր չի խռովիր, պաղարիւնութիւնով միայն կը պատասխանէ. «Ես քեզ ծառայեցի հաւատարմութեամբ, քեզմէ վարձատրութիւն չէի սպասեր. որովհետեւ ճշմարիտ վարձատրութիւնը Աստուած միայն կրնայ տալ: Ով որ մեռնի ճշմարտութեան համար՝ նա կ'ապրի: Ինչ որ դուք Անահիտ մեծ Տիկնի կը կոչէք թերեւս մէկն է եղած այն սովորական մահկանացուներէն զոր մարդիկ աստուածացուցած են մեհեաններ կանգնելով և երկրպագելով անոնց: Դուք կը պաշտէք նիւթեղէն աստուածաներ, իսկ մենք կ'երկրպագենք կենդանի

և ճշմարիտ Աստուծոյ որ մեռելներէն յարու-
թիւն առաւ»:

Գրիգորի այս խօսքերուն վրայ Տրդատ
խնդալ սկսաւ. «Ո՞վ է այս Յիսուսը. գերեզ-
մանի շահապետը որուն կը ցանկաս միանալ,
կամ կապանքներդ քակո՞ղը...»: Գրիգոր կ'ը-
սէ. «Այո՛, Գերեզմանի շահապետը՝ որ սակայն
յարուրթիւն առաւ»:

Տրդատ տեսնելով Գրիգորի անզրդուելի
կեցուածքը, խօսքէն գործի անցաւ:

Հոս կը սկսի Գրիգորի անտանելի չարչա-
րանքներուն երկար շարանը: Ագաթանգեղոս,
արքունի գիւտնադպիրը, մանրամասնօրէն կը
նկարագրէ թիւով տասներկու չարչարանքներ,
մէկն միւսէն աւելի սոսկալի: Բոլորին մէջ
կը տեսնուի Գրիգորի համբերատար հոգին:

Ստորեւ կու տանք իւրաքանչիւր չարչա-
րանքին լման պատկերը:

Առաջին Չարչարանք

Հոս կը տեսնենք՝ Գրիգոր ձեռքերը ե-
տեւ կապուած, բերանը սանձ, կոնակին աղի
ծանրակշիռ պարկեր, կուրծքը գելոց անցուած,
բարձրաւանդակի մը վրայ կախուած: Եօթ օր
նոյն վիճակին մէջ մնալէ վերջ վար կ'առ-
նուի: Տրդատ կը ջանայ համոզել զԳրիգոր
յանձն առնուլ պաշտօն մատուցանելու հայրե-
նի աստուածներու: Գրիգոր կը մերժէ:

Երկրորդ Չարչարանք

Գրիգոր մէկ ոտքէն գլխիվայր կախուած,
տակը աղբ որ կը միտայ: Տասը զօրաւոր մար-
դիկ ոգորէ գաւազաններով կը հարուածեն իր
մարմինը: Գրիգոր կ'աղօթէ միշտ: Եօթ օր
վերջ վար կ'առնուի:

Տրդատ կը փափաքի ապրեցնել զԳրիգոր:
Գրիգոր կը նախընտրէ չուտով մեռնիլ և ժա-
ռանգել յաւիտենական կեանքը:

Երրորդ Չարչարանք

Անմարդկային վայրագութեամբ, երկաթէ
սուր զամեր կը բեւեռեն Գրիգորի ոտքերուն
և կը սկսին չարչարել: Արիւնը առատօրէն կը
հոսի իր ոտքի մատներէն: Գրիգոր երկինքէն
ստացած է անբաւ համբերութիւն տոկալու-
բոլոր չարչարանքներուն:

Չորրորդ Չարչարանք

Հոս Գրիգորի արգէն արիւնահոս ոտքերը
ահագին կոճղերու մէջ կը պնդեն այնքան որ
մատներէն արիւնը հոսի կը սկսի:

Գրիգոր կը համբերէ:

Հինգերորդ Չարչարանք

Անխնայ կը հարուածեն Գրիգորի գլուխը.
արիւնը ամէն կողմէ վար իջնելով կը թրջէ իր
մարմինը: Գրիգոր կ'ըսէ. «Եթէ մշակը չի
քրտնի չի կրնար իր աշխատանքին քաղցրու-

թիւնը ճաշակել: Աստուծոյ կ'ապաւինի:

Վեցերորդ Չարչարանք

Գրիգորի գլուխը կը դնեն ատաղձագործ-
ներու մամուլին մէջ և կը պրկեն: Քիթէն ա-
ղախառն քացախ և բորակ կը ներմուծեն:

Եօթներորդ Չարչարանք

Պարկեր կը բերեն և մօխլորով կը լեցնեն:
Գրիգորի գլուխը պարկին մէջ կ'անցնեն և կը
կապեն որպէսզի մօխլոր չնչէ և մեռնի: Վեց
օր չարունակ նոյն գիրքի մէջ կապուած կը մը-
նայ: Եօթներորդ օր կ'արձակեն զայն:

Տրդատ կը սկսի ծաղրել Գրիգոր. «Ո՞ր
տեղէն կուգաս: Արքայութենէ՞ն, որուն մա-
սին կը խօսէիր»: «Արքայութենէն կուգամ, կը
պատասխանէ Գրիգոր, որովհետեւ Տէրը ար-
ժանի ըրաւ զիս, իր անուան համար, կրեւո-
այս չարչարանքները»:

Ութներորդ Չարչարանք

Չարչարանքներուն ամէնէն անմարդկայի-
նը և ամօթալին: Գրիգոր զլխովայր կախուած
յետոյքին ձագար, ուրկէ ջուր կը ներմուծեն
դէպի որովայնը: Վար կ'առնեն զայն. Տրդատ
կը հրամայէ. «Պիտի կատարե՞ս իմ կամքս.
պիտի պաշտե՞ս հայրենի երկրի զիքերը»: Գրի-
գոր խրոխտաբար կը յարէ. «Ես իմ Տէր Աս-
տուծոյ միայն երկրպագութիւն կ'ընեմ, քա-

նի որ կ'ապրիմ, բնաւ պիտի չփորձուիմ պաշ-
տել ձեր կուռած կոփուած քարեղէն աստուած-
ները»: Տրդատ կը կատղի:

Թններորդ Չարչարանք

Տրդատ կը հրամայէ և երկաթ քերինե-
րով կը քերեն Գրիգորի ամբողջ մարմինը մին-
չեւ որ ամէն կողմէ արիւնը հոսիլ կը սկսի:

Գրիգոր կը տոկայ:

Տասներորդ Չարչարանք

Բազմաթիւ սակառներով երկաթէ տա-
տասկներ կը տարածեն գետին և անոնց վրայ
Գրիգորը կը պառկեցնեն մերկ մարմնով և կը
սկսին չարչարել մինչեւ որ բոլոր մարմինը կը
ծակծկի և արիւնը դուրս կը խուժէ:

Տրդատ կը զարմանայ որ Գրիգոր այսքան
սոսկալի չարչարանքներէն վերջ տակաւին կը
չնչէ և կը խօսի:

Գրիգոր կ'ըսէ. «Իմ զօրութեամբս չէ որ
ես կը տոկամ այս չարչարանքներուն: Երկնա-
յին զօրութիւնն է որ տուաւ ինձի Աստուած
որպէսզի դուն ալ ճանչնաս իր ամենակարո-
ղութիւնը»: Տրդատ կը լսէ միայն և կը շա-
րունակէ չարչարանքները:

Տասնմեկերորդ Չարչարանք

Հոս կը տեսնենք Գրիգորի ծունկերը եր-
կաթէ կապիճներու մէջ, բազուկներէն կախ-

ուած: Երեք օր վերջ վար կ'առնեն: Տրդատ կ'ըսէ. «Տե՛ս, Գրիգոր, քու պարապ յոյսդ զոր ունէիր, չկրցաւ քեզ փրկել իմ ձեռքէս»:

Գրիգոր կը պատասխանէ. «Քու ի գործ դրած բոլոր չարչարանքներդ ալ չկրցան դարձնել զիս ճշմարիտ հաւատքէս: Քու ոչ մէկ չարչարանքէդ վախցայ, այլ Աստուծոյ զօրութեամբ համբերեցի: Աստուած զքեզ պիտի դատապարտէ յաւիտեանական կրակին»:

Տրդատ կը զայրագնի և կ'ըսէ. «Տես թէ քեզ ինչպէս այրել պիտի տամ»:

Տասներկրորդ Չարչարանք

Վերջին չարչարանք: Միւս բոլոր չարչարանքներէն ամէնէն ահաւորը: Երկաթ կաթսաներու մէջ կապար կը հալեցնեն և տաք տաք Գրիգորի մարմինն վրայ կը թափեն: Այրեցաւ բոլոր մարմինը և Գրիգոր կենդանի էր տակաւին: Եւ ինչ որ հարցնէին կը պատասխանէր:

ԳՐԻԳՈՐ ԽՈՐ ՎԻՐԱՊԻ ՄԷՋ

Տասներկու անտանելի չարչարանքներէ վերջ Գրիգոր կ'ապրէր տակաւին:

Տրդատ կը մտածէ, ի լրումն ամենայնի, չարչարանքներուն սոսկալին պատրաստել Գրիգորի որ միշտ անդրդուելի կը մնար իր համոզումներուն մէջ: Սակայն կը ջանայ վերջին փորձ մը եւս կատարել թերեւս յաջող յետս կոչում ընել տալ Գրիգորի իր համոզումներէն: Գրիգոր կը մերժէ: Տրդատ կը մոլեգնի:

Նոյն պահուն Աշուց Տաճատ Իշխանը, որ կեսարիա կը գտնուէր, և տեղեկացած էր Գրիգորի անցեալ կեանքի պատմութեան, Տրդատի կը մօտենայ, կը պատմէ Հայաստանի մէջ կատարուած իրողութիւնները, իր հօր սպանման ամբողջ պարագաները, որմէ վերջ զայրոյթով կ'ըսէ. «Տէր Արքայ, Գրիգոր քու հայրդ անգըթօրէն սպանող Անակ Պարթեւի որդին է, այլեւս պէտք է մահուամբ պատժել զայն»:

Տրդատ ներքին ցնցում մը կ'առնենայ, և կը փրփրի, և անմիջապէս կը հրամայէ կապել Գրիգորի ձեռքերն ու ոտքերը և տանիլ Արարատ նահանգի Արտաշատ բերդաքաղաքը և նետել զայն խոր վիրապին մէջ, որ յատուկ էր մահապարտներուն: Հրամանը անմիջապէս կը զործադրուի:

Գետնափոր, նեղ բերնով խորունկ գոբեր էին վիրապները: Խոցոտող թունաւոր կենդանիներ կը վխտային ամէն կողմ: Գրիգոր կարծես բարեկամութիւն հաստատած էր անոնց հետ, որոնք կուգային և իր ոտքերը կը լիզէին: Վիրապը Գրիգորի համար մութ և խորհըրդաւոր տաճարի մը վերածուած էր ուր ինք քարի մը վրայ ծռնկի եկած առ Աստուած կ'աղօթէր շարունակ:

Տրդատի քոյրը Խոսրովիգուխտ որ, գաղտնի քրիստոնեայ եղած էր, ամէն օր նկանակ մը և քիչ մը ջուր վար կ'իջեցնէր վիրապէն: Այսպէս, Գրիգոր ծանր շղթաներու տակ կապուած, ամբողջ 13 տարիներ հոն անցուց ողջ և առողջ:

Տրդատ կը հալածէ քրիստոնեաները

Տրդատ սնած և կրթուած հեթանոս դատարարակութեամբ, նախանձախնդիր էր հայրենի աստուածներու պաշտամունքին:

Քրիստոնէութիւնը գաղտնի կերպով տարածուած էր Հայաստանի մէջ:

Տրդատ, հետեւելով Հռովմէական կայսրերու օրինակին, հրապարակ կը հանէ հալածանքի երկու հրովարտակներ որոնց մէջ կ'ըսէ. «Անհրաժեշտ է պատուել և փառաւորել աստուածները, որպէս զի անոնք տան մեզի շինութիւն, առատութիւն ու կարողութիւն: Քրիստոնեաներու աղանդը կը խափա-

նէ դից պաշտամունքը: Ով որ զանոնք գտնէ և մէջտեղ հանէ՝ պիտի վարձատրուի, իսկ ով որ ծածկէ, և յետոյ երեւան ելլէ՝ մահապարտաներուն հետ արքունի հրապարակին վրայ պիտի մեռնի: Գրիգորի օրինակը թող ձեզ դասըլլայ»:

Հռիփսիմեանց եւ Գայիանեանց կոյսերու նահապետութիւնը Տրդատի ձեռքով

Դիոկղետիանոս կայսր կը լինի 284-308. կը ցանկայ գեղեցիկ կլին մը ունենալ, նկարիչներ կը շրջէ իր կայսրութեան ամէն կողմը նկարելու համար գեղեցիկ աղջիկները: Նկարիչներէն ոմանք Հռովմ կ'երթան և Գայիանեանց վանքը մտնելով կը նկարեն գեղեցկագոյնին, Հռիփսիմէի, նկարը և կը ներկայացնեն կայսր:

Դիոկղետիանոս տեսնելով Հռիփսիմէի անմահ գեղեցկութիւնը, կը հրամայէ հարսնիքի պատրաստութիւն տեսնել: Կոյսերը այս լուրը առնելով կը վրդովին: Գայիանէ իր հետ առնելով գեղեցիկ կոյսերէն 70 հոգի, ճամբայ կ'իյնայ. երկար և տաժանելի ճամբորդութիւններէ վերջ կը հասնին վան, վարադ, հոն կը մնան կարճ ժամանակ մը, և ապա կ'անցնին վաղարշապատ:

Դիոկղետիանոս լսելով որ կոյսերը հեռացած են իր կայսրութեան սահմաններէն և գացեր են Հայաստան, դեսպան կը շրջէ Տրդատի

ըսելով. «Ձեր երկրին մէջ ապաստանած կոյսերը կ'անարգեն մեր պաշտած աստուածները և չեն ուզեր ամուսնանալ ինծի պէս թագաւորի մը հետ: Փնտուել տուէք զանոնք, և անոնցմէ գեղեցկադոյնը ինծի ղրկեցէք և մնացածները մահով պատժեցէք»:

Տրդատ փնտուել կուտայ կոյսերը և ինքըն ալ տեսնելով Հռիփսիմէն կը սքանչանայ անոր գեղեցկութեան վրայ և կ'ուզէ իրեն կնութեան առնել, Հռիփսիմէ կը մերժէ, Գայիանէն կը կանչուի համոզելու զայն: Գայիանէն փոխանակ համոզելու կը քաջալերէ չհնազանդիլ թագաւորի հրամանին:

Տրդատ կը զայրանայ և սպաննել կուտայ Հռիփսիմէն իր ընկերներով միասին:

Տրդատ կը մոլեգնի

Վեց օրեր շարունակ Տրդատ սուգի մէջ կը մտնէ: Հռիփսիմէի սիրուն գէմքը ամէն վայրկեան կը նկարուի իր աչքերուն առջեւ: Կը զգայ թէ ինք թագաւոր մը՝ պարտուած էր աղջկանէ մը: Մեղամաղձութիւնը կը պատէ զինք:

Տրդատ մոռնալու համար իր վիճակը, կը հրամայէ պատրաստութիւն տեսնել որսի երթալու համար: Կը փորձէ ձիուն վրայ բարձրանալ սակայն վար կը գլտորի: Տրդատ գայլախտութեամբ (lycanthropie) վարակուած էր. կը թողու պալատը և խողերու պէս թափառիլը

կը սկսի լեռներու և անտառներու մէջ: Հոն կը սկսի իր մարմինը կրծել: Եղեգնուտներու մէջ կ'երթայ և խոտաճարակ կը դառնայ:

Նոյն հիւանդութեամբ կը մոլեգնին նաեւ ամբողջ պալատականները: Միայն Խոսրովի դուխտ աղատ կը մնայ այս հիւանդութենէն:

Գրիգոր կը հանուի խոր վիրապէն

Խոսրովի դուխտ քուն չունի. գիշեր ցերեկ կը տանջուի: Կը մտածէ դարման մը գտնել վերջ գնելու համար իր եղբոր հիւանդութեան: Գիշեր մը լոյսի նմանութեամբ մարդ մը կ'երևի իրեն և կ'ըսէ. «Միայն Գրիգոր կրնայ բժշկել հարուածեալները». տեսիլը քանի մը գիշերներ կը կրկնուի: Խոսրովի դուխտ կը փութայ պատմել պալատականներուն: Անոնք կը ծիծաղին, «Գրիգոր մինչեւ հիմա մեռած պէտք է ըլլայ» կ'ըսեն: Խոսրովի դուխտ կ'ըսէ թէ ողջ է, պէտք է զինքը դուրս հանել, ան միայն պիտի կրնայ բժշկել իմ եղբայրս: Կը կատարուի իր խնդրանքը: Խոսրովի դուխտի ազատարարը, Օտա Ամատունի իշխանը Արտաշատ կը ղրկուի հանել զԳրիգոր: Խոսրովի դուխտ կ'ընկերանայ անոր, և կը պատմէ ամէն բան:

Խոր վիրապին մօտն են: Չուան մը ներս կ'երկարեն ու կ'ըսեն. «Գրիգոր, եթէ ողջ ես՝ դուրս եկուր: Քու պաշտած Ախտուածդ հրամայեց լոյսին հանել քեզ այս խաւարին բան»

տէն»։ Չուանը կը քաշուի, Գրիգորը գուրա կ'ելլէ ողջ և առողջ, միայն մարմինը սեւցած ածուխի պէս։ Մեծ ուրախութիւնով և փառքով կ'առաջնորդեն զԳրիգորը Վաղարշապատ։ Տրդատ Գրիգորի առջեւ կ'ելլէ, Գրիգոր ծունկի կուգայ, կ'աղօթէ և կը բժշկէ Տրդատը, և պալատականները։

Առաջին գործ Գրիգորի

Գրիգոր, իրարովի դուստր միջոցաւ, տեղեկացած էր Հռիփսիմեանց նահատակութեան։ Կը հասնի նահատակութեան վայրը, կը վերցընէ և կը պատէ կոյսերուն մարմինները և հնձանին մէջ կը թաղէ։

Յաջորդ օր Տրդատ, նախարարներ, աւագանիներ և բազմաթիւ ժողովուրդ՝ կու գան Գրիգորի մօտ ներողութիւն կը խնդրեն, Գրիգոր կ'ըսէ. «Ճանչցէք արարիչ Աստուածը՝ և պիտի բուժուին ձեր ցաւերը։ Աստուծոյ ճշմարիտ Որդին ամօթ չի սեպեր ձեզ իր եղբայրները կոչել, եթէ երկրպագէք Աստուծոյ։ Եթէ դարձի գաք և զղջաք ձեր ընթացքին վրայ, սըրբուելով ձեր ակամայ տգիտութեան մեղքերէն՝ Ան պիտի տայ ձեզ անմահ կեանք»։

Գրիգոր վաթսուներ հինգ օր շարունակ առանց կը խօսի աստուածային ճշմարտութեանց մասին։ Եւ կը ծանօթացնէ անոնց քրիստոնէութիւնը։ Ընդարձակ են Գրիգորի ուսուցումները։

ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԻ ՏԵՍԻԼՔԸ

Ահա թէ ինչպէս կը ներկայացնէ զայն Ագաթանգեղոս՝ Լուսաւորչի բերնով. —

«Կէս գիշերին՝ երբ դուք կը քնանայիք հսկումէն յոգնած՝ և ես տակաւին արթուն կը խոկայի Աստուծոյ ողորմութեան վրայ, մտաբերելով նաեւ վկայուհիներու սէրը Աստուծոյ հանդէպ, և անոնց տրուելիք վարձատրութիւնը, յանկարծ լսեցի ձայն մը։ Ան կը նշմանէր որոտումի մը բոմբիւնին, և փոթորկոտ ծովու մը մոնչիւնին։ Բացուեցաւ երկինքի խորանաչէն յարկը։ Անկից իջաւ լուսեղէն մարդ մը։ Նա զիս կանչեց իմ անունովս. — «Գրիգոր»։ — Վեր նայեցայ, և սարսափահար ինկայ գետին։ — «Վեր բարձրացուր աչքերդ», ըսաւ ինծի անծանօթը, «և տես այն սքանչելիքը՝ զոր ես ցոյց կուտամ քեզ»։

Նայեցայ։

1. Տեսայ երկինքը բացուած։ Լեռնակուտակ ջուրեր կ'ընդնշմարուէին պատուում քին մէջէն՝ անսահման տարածութեամբ։ Վերէն վար կը հոսէր լոյս մը՝ որ կը հասնէր մինչեւ երկիր։ Լոյսին հետ կ'իջնէին հրաթեւ, զուգաթռիչ և մարդատեսիլ լուսեղէն անթիւ զօրքեր։ Երկնային այս զօրքերը լոյսին հետ լցին երկիրը, և անոր հետ ցրցքնուեցան ամէն կողմ, նման այն մանրամաղ անհամար փոշի-

ներուն՝ որոնք՝ արեւագեղ զարնան, պատուհաններէն կամ երգիքի լուսանցոյցներէն անցնելով կը խաղան արեւի նշոյլներուն հետ:

2. Բարձրահասակ և պատկառելի մարդ մը յառաջապահի դերը կը կատարէր: Ան որ ձեռքին մէջ ունէր ՈՍԿԻ-ՈՒՅԻ մը: Արագաթը՝ ուր արծուի մը նման ան կը սլանար ու կը խոյանար: Եկաւ իջաւ քաղաքին շէն տեղը: Ուռով զարկաւ այն թանձր գետնին՝ ուր կար սանդարամետի մեհանը: Ամբողջ գետինը, որչափ որ կը զօրէր աչքը, վերածուեցաւ տափարակ ու ընդարձակ դաշտի մը:

3. Ու տեսայ քաղաքին մէջ, արքունի ապարանքին մօտ ճախարակածեւ ՈՍԿԻ ԽԱՐԻՍԽ մը, հսկայ բլուրի մը մեծութեամբ: Ասոր վրայ խիստ բարձր ՀՐԵՂԷՆ ՍԻԻՆ մը: Սիւնին վրայ ԱՄՊԵՂԷՆ ԽՈՅԱԿ մը՝ որ կը կրէր ԼՈՒՍԵՂԷՆ ԽԱՉ մը:

4. Տեսայ նաեւ ուրիշ ԵՐԵՔ ԽԱՐԻՍԽՆԵՐ: Ասոնցմէ մէկը հոն՝ ուր նահատակուեցաւ Հըռիփսիմէ 33 ընկերներով. ուրիշ մը հոն՝ ուր վկայուեցաւ Գայիանէ իր երկու ընկերներով. և երրորդը՝ հնձանին վրայ: Այս խարխոխներն ունէին արիւնի կարմրութիւն: Սիւները ամպեղէն էին, խոյակները՝ հրեղէն: Երեք սիւներուն վրայ կային Տիրոջ խաչին նման լուսեղէն նշաններ: Այս սիւներու խաչերը բարձրութեամբ հաւասար էին միւս լուսեղէն սիւնի խոյակին: Ասոնց վրայ ալ գմբեթաձեւ, խորա-

նարդ, ամպեղէն և աստուածակերտ շինուածք մը:

5. Կամարներուն վրայ կանգնուած խորաններուն ներքեւ տեսայ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ԵՕԹԸ՝ ՎԿԱՅՈՒ ՀԻՆԵՐԸ՝ լուսաւոր դէմքերով և սպիտակ գգեստներով:

6. Շինուածքին կատարն ալ կը նշմարէի սքանչելի ՀՐԵՂԷՆ ԱԹՈՒՄ մը՝ վրան տէրունաւ կան խաչով: Ասոր փարող համատարած լոյս մը խառնուեցաւ ու միացաւ խաչին ճառագայթներուն հետ, և՛ սիւն կազմելով՝ ծագեցաւ ներքին սիւներու խարխոխներուն միջեւ:

7. Ապա բխեցաւ յորդահոս ԱՂԲԻԻՐ մը: Ան ծաւալեցաւ ամբողջ դաշտին վրայ և ծածկեց զայն այնչափ՝ որչափ աչքը կը զօրէր կտրել: Կազմուեցաւ լեցուն ու կապոյտ ծով մը, և դաշտերը զարձան երկնագոյն:

8. Ու տեսայ ՀՐԵՂԷՆ ՍԵՂԱՆՆԵՐ՝ աստղերու չափ անհամար: Իւրաքանչիւր սեղանի մօտ կար սիւն մը՝ գագաթը խաչով:

9. Տեսայ նաեւ սեւաթուր այծերու անթիւ հօտեր, որոնք ջուրերուն մէջէն անցնելով՝ փոխարկուեցան ոչխարներու: Իրենց գոյները սպիտակեցան: Լուսակէզ բուրդերն անոնց կը փայլէին, և անոնցմէ ճաճանչներ կ'արձակուէին:

10. Եւ մինչ կը դիտէի՝ յանկարծ հօտերը ծնան ու բազմացան: Լուսակէզ գառներ էին բոլոր ծնածները՝ որոնք լեցուցին դաշտերը:

Իսկոյն ուրիշներ ալ ծնան ու շատցան: Ոմանք ջուրէն անդին էին ինկած: Եւ գառներն եղան թուխ գայլեր, որոնք յարձակելով մտան հօտերուն մէջ և սկսան կոտորել զանոնք: Շատ արիւն թափուեցաւ: Տեսայ նաեւ որ հօտերը թեւափոխուեցան, և վեր բարձրանալով՝ խառնուեցան լուսեղէն զօրքերուն հետ: Իսկ հրեղէն հեղեղ մ'իջնելով առաւ տարաւ զայլերը:

Եւ ես կը նայէի զարմացած...»:

(Աշխարհի Լոյսն ի Հայս:)

ՎԿԱՅԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄԸ ԵՒ ՏՐԴԱՏԻ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ

Տեսիլքին պատշաճ մեկնութիւնը տալէ վերջ ժողովուրդին կ'ըսէ. «Եկէք անմիջապէս սկսինք վկայարաններու շինութեան»: Բովանդակ ժողովուրդը, մեղուներու ժրջանութեամբ զործի կը լծուի: Ոմն քար, ոմն աղիւս, ուրիշներ փայտ և կաւ կը պատրաստեն: Գրիգոր ճարտարապետի լարը ձեռքին, հիմերը կը նշանակէր: Կիներն անգամ անմասն չեն մնար աշխատանքէն:

Աւանդութիւնը կը պատմէ թէ Տրդատ 7 օր ճամբորդելէ վերջ կը հասնի Մասիսի կառարը և անկէ անտաշ և անկոփ հսկայ ժայռեր կը փրցնէ և կը բերէ, տաճարներու շինութեան համար: Երեք փառաւոր վկայարաններ հասակ կ'առնեն: Մին քաղաքին հիւսիսային աւերակեան կողմ, ուր Ս. Հռիփսիմէ երկու ընկերներով նահատակուեցաւ. միւսը դէպի հարաւ, ուր Ս. Գայիանէ իր ընկերներով մարտիրոսացաւ, և երրորդը՝ հնձանին մօտ, այգիին մէջ, ուր կը գտնուէր իրենց բնակարանը:

Ապա երկաթէ ամրակուռ տապաններ շինել կուտայ և անոնց մէջ կնքելով կ'ամփոփէ կոյսերուն մարմինները, որոնք մինչեւ այն առտն տակաւին անաղարտ մնացած էին:

Ամէն կողմէ ժողովուրդը ծիրանիներ, ոս-

կենիւս զգեստներ, արծաթ և ոսկի կը բերեն զետեղելու կոյսերուն տապաններուն մէջ: Գրիգոր կը մերժէ, վասնզի մկրտուած չէին տակաւին:

Պահեցէք ասոնք մինչեւ որ Տէրը այցելութեան գայ ձեզ և դուք մկրտուիք և ճանչնաք զԱստուած:

Մինչեւ այսօր տակաւին կանգուն են կուսանաց վկայարանները: Անշուշտ դարերու ընթացքին նորոգութիւններ և փոփոխութիւններ կրեցին: Հռիփսիմեանք Կոմիտաս Կաթողիկոսի կողմէ, իսկ Գալիանեանք՝ Եզր Կաթողիկոսի կողմէ է. դարուն մէջ: Հռիփսիմեանց Տաճարը իբրեւ ճարտարապետական կառուցուածք հիացում կ'առթէ հայ և օտար ճարտարագետներու միանգամայն: Իսկ երրորդը, որ Գրիգորի տեսիլքին համաձայն Շողակաթ անունը առաւ, Նահապետ Կաթողիկոսի կողմէ վերանորոգուեցաւ ժէ. դարուն:

Տրդատ տակաւին իր հիւանդութենէն բուրրովին չէր ապաքինած: Վկայարաններու շինութենէն վերջ Գրիգորի կը ներկայանայ և արտասուելից պաղատանքով կը խնդրէ որպէս զի բժշկէ զինքն: Գրիգոր կը տանի զայն վրկայուհիներու տաճարը, կ'աղօթէ առ Աստուած և կը բժշկէ Տրդատը:

Սէգն Տրդատ ճմլուած էր Քրիստոսի մեծ սիրոյն ծանրութեան տակ: Ուրախութիւնը չափ և սահման չունէր Գրիգորի և Ժողովրդեան:

Մեհեաններու Կործանումը

Գրիգորի, Տրդատի և նախարարներու առաջին գործը կ'ըլնայ Արտաշատ երթալ և կործանել նախ Անահտական մեհեանը. կը կործանեն մեհեանը և ոսկին ու արծաթը աղքատներու կը բաժնեն: Ապա հետզհետէ կը կործանեն Որմիզդի, Բարչամինայի, Արամազդի, Նանէի և Միհրի մեհեանները:

Կռապաշտութիւնը խորունկ արմատներ ձգած էր Հայաստանի մէջ, քուրմերն ու իրենց հետեւորդները մեծ էին թիւով:

Գրիգոր և Տրդատ մեծ դժուարութեանց և երբեմն բախումներու կը հանդիպին, բայց կը յաղթեն բոլորին և քրիստոնէութիւնը կը տարածեն ամէնուրեք:

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԻԳՈՐԻ

Քրիստոնէութիւնը պետականացնելու համար անհրաժեշտ էր ծրագրուած աշխատանքի լծուիլ:

Տրդատ Աշխէն թագուհիին և իր քրոջ Խոսրովիգուխտի հետ, վաղարշապատի մէջ ժողովի կը հրաւիրէ ժողովուրդն ու զինուորները: Որոշեալ օր ներկայ կը լինին նախարարներ, իշխաններ, կուսակալներ, զաւառապետներ, ազնուականներ, դատաւորներ, զօրավարներ և զինուորներ:

Ժողովը միաձայնութեամբ կը վճռէ Գրիգորը կաթողիկոսացնել: Գրիգոր իր անձը անարժան կը համարի այդպիսի բարձր պաշտօնի մը: Տրդատ և ժողովուրդ, զրգուած աստուածային ներգործութեամբ կը պնդեն: Գրիգոր, վերջապէս, կը պատասխանէ. «Թող Աստուծոյ կամքը կատարուի»:

Պատրաստութիւններ կը տեսնուին Գրիգորը կեսարիա զրկելու: Իրեն կ'ընկերանան տանովեց իշխաններ և նախարարներ, Գրիգոր բազմած ոսկեպատ կառքի մը մէջ, իշխաններ իրենց կառքերով, ձիերով և զինուորական բանակով կը հետեւին իրեն: Յաղթական մուտք կը գործեն ի կեսարիա: Ղեւնդիոս իր եկեղեցական դասով կը զիմաւորէ զա-

նոնք և մեծ ընդունելութիւն մը կը կազմակերպէ:

Կը ներկայացնեն Տրդատի կողմէ գրուած հրովարտակը: Ղեւնդիոս ժողով կը գումարէ, կը կարդան հրովարտակը, սիրով կ'ընդունին առաջարկը:

Առաքելական շրջանի պարզութեամբ Ղեւնդիոս, ներկայութեամբ եկեղեցական բոլոր դասուն, կը ձեռնադրէ Գրիգոր նախ քահանայ և սպա Քահանայապետ Հայց. եկեղեցոյ: Զեռնադրութեան թուականն է 302:

ՄԵՏԵԱՆՆԵՐՈՒ ՔԱՆՂՈՒՄ ՏԱՐՈՆԻ ՄԷջ

Զեռնադրութեան աւարտումէն վերջ, նոյն հանդիսութեամբ ճամբայ կ'ելլէ Գրիգոր: Ծամբան Սեբաստիա կը հանդիպի, հոն կը մնայ ժամանակ մը, Հայաստանի մէջ քրիստոնէութիւնը ծաղկեցնելու համար Սեբաստիայէն իրեն հետ կ'առնէ բազմաթիւ կրօնականներ, որոնց մէջ կը յիշուին՝ Դիւալիոս Աղեքսանդրացի, Սուրտինոս Եփեսացի և Զենոբ Գլախ Ասորի:

Հրաժեշտ կ'առնէ իր բարեկամներէն և Հայաստան կ'ուղեւորի: Տարօնի մէջ մեծ զբոսաւորութեամբ կը կործանեն Անահիտի, Վահագնի և Աստղիկի բազմոցները և անոնց տեղ սեղան մը կը կանգնեն յանուն Ս. Երրորդութեան: Իննականն բարձունքին վրայ կը կործանեն Գիսանէ և Դեմետրէ գիքերուն մեհ-

եանները և անոնց տեղ կը կանգնեն Ս. Կա-
րապետի եկեղեցին: Հոն կ'ամփոփուին Յով-
հանէս Մկրտչի և Աթանազիոսէ վկային մա-
սունքները զոր Գրիգոր Կեսարիայէն իրեն հետ
առած էր: Տերինկատարին վրայ ալ կը կործա-
նեն մեհեան մը և հոն կը կանգնեն Առաքելոց
վանքը:

Տրդատի եւ Պալատականներու Մկրտութիւնը

Գրիգոր Տարօնի մէջ կը մկրտէ 190,000
հոգի, որոնց մէջ կը յիշուին Կուրասցիներ:
5050 Արածանիի մէջ և մնացեալներ քահանա-
ներու ձեռքով Ձորամիջի մէջ: Գրիգոր Տարօ-
նը քրիստոնէացնելէ վերջ կը պատրաստուի
երթալ Բագաւան՝ որ հեթանոսական պաշտա-
ւունքի մեծագոյն կեդրոնն էր:

Տրդատ անհամբեր, իրեն հետ կ'առնէ
թագուհին՝ Աշխէնը, քոյրը՝ Խոսրովիդուխտը
և բազմաթիւ պալատականներ ու կը հասնի
Բագաւան: Սիրոյ ողջոյններ կը փոխանակեն
Գրիգորի հետ և նոյն ատեն կը սկսին ամսոր-
եայ պահեցողութեան:

Գաւնան առաւօտ մը Արածանին Յորդա-
նանի կը փոխակերպուի: Գրիգոր Յովհաննէս
Մկրտչի գերը կը կատարէ: Տրդատ թագաւոր,
Աշխէն թագուհին և Խոսրովիդուխտ, բանակն
ու բազմութիւն մը նորադարձներու, ճերմակ-
ներ հագած, Գրիգորէ կը մկրտուին և կը դառ-
նան քրիստոնեայ: Ըստ Ագաթանգեղոսի մը-

կըրտուածներուն թիւն էր չորս միլիոն: Պատ-
մութեան նայելով մկրտութիւնը կատարուած
է Քրիստոսի Աստուածայայտնութեան տօնին:
Այսինքն 303 Յունուար 6ին:

Մկրտութենէն վերջ կարճ ժամանակ մը
եւս հոն մնացին ապա վերադարձան Հայաս-
տան: Ճամբան զանազան տեղեր մկրտութիւն-
ներ կատարեցին, եկեղեցիներ շինեցին:

Քրիստոնէութիւնը պետականացաւ Հա-
յաստանի մէջ:

Ս. Էջմիածնի Երևուքիւնը

Էջմիածնի ծրագիրը յղացուած էր նոյնիսկ
Խոր Վիրապի մէջ: Սակայն Գրիգորի տեսիլքին
մէջ աւելի փառաւոր յայտնութեամբ մը կը
վերերեւի: Երկնաւոր ճարտարապետը ինքը
գծեց Էջմիածնի յատակագիծը:

Գրիգոր Տարօնէն վերադարձին իր առաջին-
գործը կը նկատէ կանգնել Կաթողիկէն, տե-
սիլքի ցուցմունքներուն համաձայն:

Ամէն պատրաստութիւն նախօրօք տեսնը-
ւած էր արդէն, որով կարճ ժամանակի մը
մէջ կ'աւարտի:

Մայր Տաճարին շինութիւնը սկսաւ, հա-
ւանաբար, 303 Փետրուարին և տեւեց մինչեւ
Օգոստոս, նոյն տարին նաւակատիքը կը կա-
տարուի ճիշդ տօնին օրը Օգոստոս 15ին:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՁԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կոնսական

Նիւթական շէնքերը աւարտած էին. Հայաստան հսկայ վանքի մը վերածուած էր. աճեցնաւ քրիստոնէական մէջ իսկ եկեղեցիներ և վկայարաններ կանգնուած էին: Անհրաժեշտ էր անոնց քահանաներ և հովիւներ կարգել: Թէեւ Լուսաւորիչ Կեսարիայէն իրեն հետ բերած էր եկեղեցականներ, բայց անոնք քիչ ըլլալով չէին կրնար նորադարձ Հայաստանի հոգեւոր պէտքերուն հասնիլ: Այս շրջանին Հայաստանի մէջ կը յիշուին միայն 400 Եպիսկոպոսներ Գրիգորի կողմէ ձեռնադրուած: Այս եպիսկոպոսներէն ձեռնադրուած քահանաներու և սարկաւազներու թիւը անհամար է:

Գրիգորի ձեռնադրած եպիսկոպոսներէն 12ը իրենց անուններով յիշուած են՝ Աղբիանոս Եփրատացւոյ, Եւգալիոս Բասենոյ, Բասոս, Մովսէս, Եւսեբիոս, Յովհաննէս, Ագապէս, Արտիթէս, Արսուկէս, Անտիոքէս, Տիւրիկէս, Կիրակոս և ուրիշներ:

Կրթական

Հեթանոսական բարձրին ու սովորութիւնները իրենց խորունկ ազդեցութիւնն ունէին տակաւին հայ կեանքին մէջ: Գրիգոր, որպէս զի կարենայ վերջ դնել նախապաշա-

րուներու և քրիստոնէութիւնը ճշմարիտ կեանք մը դարձնել, անհրաժեշտ կը տեսնէ կրթական հաստատութիւններ բանալ և դաստիարակել հասակ առնող սերունդը:

Առաջարկը սիրով կ'ընդունին Տրդատ, և Գրիգորի համագործակցաբար աշխատանքի կը լծուի:

Գլխաւոր բոլոր կեդրոններուն մէջ կը բանան վարժարաններ ուր կը հաւաքեն բազմաթիւ աշակերտներ, մասնաւորաբար քուրմերու դասակները: Գործին յաջողութեան համար Գրիգոր զանազան քաղաքներէ նշանաւոր ուսուցիչներ բերել տուաւ: Անոնցմէ կը յիշուին Դիլաուրիոս՝ Աղեքսանդրիոյ նշանաւոր Պանթենեան վարժարանէն, Տիմոթէոս, Ադոն քաղաքի Եպիսկոպոս, Աքիկոս Սարկաւազ, որուն համար կ'ըսուի թէ բազմաթիւ գիտութիւններու մէջ հմուտ էր:

Հայերէն լեզուով զիր և զրականութիւն չունէինք տակաւին: Ստիպուած Լուսաւորչեան դպրոցներու մէջ կը սորվեցնեն Յունարէն և Ասորերէն: Այսպէս Հայաստանի մէջ յառաջ կուգան երկու բաժանումներ: Հելլենասէրներ և Ասորասէրներ:

Տրդատ-Գրիգորեան վարժարանները, զիտութիւնը Հայաստանի մէջ տարածելու համար, յարաբերութեան մասն մտքի կեդրոններուն հետ: Առաջինը Յունաստանէն էր ուր հայ աշակերտներ թագաւորի թելադրութեամբ

կ'եթային կատարելագործելու իրենց ուսումը :

Տրդատ-Գրիգորեան վարժարանները արդարեւ, շատ փրկարար դեր մը կատարեցին : Հասցուցին բազմաթիւ աշակերտներ որոնք ապա զրկուեցան Հռովմ և Աթէնք կատարելագործելու համար իրենց ուսումը :

Հայուն ուշիմութիւնը ամենուրեք կը յայտնուի, ահա օրինակ մը :

Պրոլերեսիոս կամ Պարոյր Հայկազն իր նախնական ուսումը Հայաստանի մէջ առնելէ յետոյ, կ'երթայ Անտիօք հետեւելու ճարտասանութեան լսարանին : Անտիօքէն Աթէնք կ'անցնի և հոն Հեփեստիոն անունով ընկեր մը կ'ունենայ :

Երկուքը միասին մէկ սենեակ կ'ունենան . իբրեւ ներքին յարգարանք ունէին կապերտի քանի մը հինցած կտորներ . երկուքը միասին մէկ պատմութեան և մէկ վերարկու ունէին : Երբ մէկը դուրս ելլէր միւսը կը ստիպուէր սենեակ մնալ, որովհետեւ միայն մէկ ձեռք դուրսի զգեստ ունէին և փոփոխակի կը հագնէին :

Պատմութիւնը կ'ըսէ թէ Պարոյր իր ժամանակի ամենէն երկայնահասակն էր, երկայնութիւնը 8 ոտք էր : Պարոյր ճարտարախօսութեան մէջ այնչափ երեւելի եղաւ որ Հըռովմ և Աթէնք քաղաքներու մէջ իրեն արձաններ կանգնեցին : Հռովմի մէջ ի պատիւ Պարոյրի արձան մը կանգնուած էր հետեւեալ

արձանագրութեամբ . Թագուհին Հոռյմ քաղաքի բանին . Կոստանդ կայսրը զինքը մեծ պատիւով ընդունած է և Յուլիանոս ալ Պարոյրի գրած նամակի մը մէջ պերճախօսութեան յորդառատ և մշտահոս գետ կ'անուանէ : Պարոյր գրեթէ 95 տարեկան հասակին մէջ մեռաւ : Կեսարիոյ մէջ իրեն կ'աշակերտին Ս . Բարսեղ և Գրիգոր Աստուածաբան, դժբախտաբար իր գրուածքները մեզի չեն հասած :

Տրդատ-Գրիգորեան վարժարաններու գլխաւոր նպատակն էր թարգմանիչներ պատրաստել որպէս զի կարենան Աստուածաշունչը վերածել ժողովուրդին հասկնալի լեզուին : Ուրովհետեւ արարողութիւններն իսկ Յունարէն և Ասորերէն կը կատարուէին :

Վանական և Կանոնական

Գ . դարուն վանականութիւնը սկսաւ Եգիպտոսի մէջ Անտոն ճգնաւորով, որ հայր կոչուեցաւ ճգնաւորաց : Գ . դարուն արեւմուտքի մէջ տարածուիլ կը սկսի ճգնաւորական կեանքը հետեւելով Եգիպտոսի :

Լուսաւորիչ նմանօրինակ կազմակերպութիւններ տեսած էր Կեսարիոյ մէջ : Իր հոգիին կը խօսէին անոնք : Ինքն ալ իր կարգին շինել տուաւ բազմաթիւ մենաստաններ, որոնք միանգամայն եղան դպրանոցներ եկեղեցականներու պատրաստութեան համար : Գրիգոր Լուսաւորիչ այս դպրանոցներէն իր ձեռքով

տասներկու արժանաւորներ ընտրելով եպիսկոպոս ձեռնադրեց: Վանականներու մէջ նշանաւոր կը հանդիսանան Անտոն և Կրօնիգէս:

Լուսաւորիչ իր հիմնած կրօնական, կրթական և վանական հիմնարկութիւնները բարեկարգ վիճակի մէջ պահելու համար հաստատեց զանազան կանոններ: Կը յիշուին Անկիւրիոյ, Նէոկեսարիոյ և Լաւողիկիոյ կանոնները՝ զորս հաւանաբար 314ին գումարուած ժողովէ մը առած է Գրիգոր և հայացուցած: Գրիգորի անունով ունինք 30 կանոններ:

Առաքելական

Հռիփսիմեանց նահատակութենէն զերծ մնացողներէն մին էր Նունէ կոյսը որ Վրաստան գացած էր և Մծխիթա քաղաքին մէջ զանազան բժշկութիւններ կ'ընէր: Հոն կը բժշկէ նաեւ Միհրան բդեշխին կինը: Միհրան կը հետաքրքրուի Նունէի գորութեան վրայ և ապա քրիստոնէութիւնը կ'ընդունի և Նունէի հետ կ'աշխատի ջնջել կռապաշտութիւնը: Կը ներկայանան Գրիգորի: Ան սիրով կ'ընդունի զիրենք և կը թելադրէ շարունակել աշխատանքները: Ապա Գրիգոր հովիւ մը և եկեղեցական պաշտօնեաներ կը ղրկէ Վրաստան: Անոնք կ'ընդունին քրիստոնէութիւնը և ենթարկեալ կը մնան Հայաստանի Կաթողիկոսութեան մինչեւ է. դար:

Գրիգոր Աղուանից մէջ քրիստոնէութիւնը

տարածելու համար իր Գրիգորիս թոռը Կաթողիկոս ձեռնադրելով հոն կը ղրկէ ուր կը նահատակուի:

Առանձնական Կեանք և Մահ Լուսաւորչի

Լուսաւորիչ իր կեանքին վերջին օրերը խաղաղութեամբ անցնելու համար, կը քաշուի լեռները և հոն խտակեաց կեանքով մը կ'ապրի: Յաճախ իրեն հետ կ'առնէր վանականներ և կ'առանձնանար եփրատի եզերքները ճգնելու: Երբեմն երբեմն ժողովուրդը մը խիթարելու համար կը վերադառնար և ապա նորէն կ'առանձնանար:

Նիկիոյ ժողովէն վերջ, որուն փոխանորդաբար ներկայ գտնուեցաւ Արիստակէս, Գրիգոր բախրովին քաշուեցաւ գործունէութենէ և իր որդին Արիստակէս իրեն տեղ կաթողիկոս ձեռնադրեց գործերը վարելու համար:

Լուսաւորիչ իրեն ճգնութեան վայր ընտրեց Դարանաղեաց գաւառի մէջ, Սեպուհ լեռան վրայ գտնուող քարայր մը՝ որ յետոյ կոչուեցաւ Մանեայ Այր:

Գրիգոր անյայտութեան մէջ կնքեց իր մահկանացուն խոր ծերութեան հասնելով:

Գիւտ Նշխարաց

Գրիգորի մահը անձանօթ մնաց ամենուն: Օր մը հովիւներ, իրենց ոչխարները մականդե-

լու համար, Մանեաց այրը կը մտնեն և կը գտնեն Գրիգորը իր յաւիտենական քունին մէջ: Կը ծածկեն զայն և կը հեռանան: Գրիգորի աշակերտներէն Բասենցի Գառնիկ, տեսիլք մը կը տեսնէ, և ապա կը սկսի փնտռել: Հովիւներուն կը հանդիպի, կը հարցութիւրձէ, և կը տեղեկանայ վայրը, կը փութայ հոն կը վերցընէ մարմինը և կը տանի Թորգանի մէջ կը թաղէ:

Թէեւ իր թաղումը շատ անշուք կատարուեցաւ, բայց իր յիշատակը փառաւորուեցաւ իւրաքանչիւր հայ սիրտի մէջ:

Հայց. Եկեղեցւոյ Հայրապետները գեղեցիկ շարականներով պանծացուցին իր յիշատակը: Հայկական Տօնացոյցը երեք տօներ արձանագրած է Լուսաւորչի անուան: Գիւտ Նշխարաց, Մուտն ի վիրապ և ելն ի վիրապէն:

204

1 207

ԴԻՆ 1 ՓՐԱՆՔ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0174264

